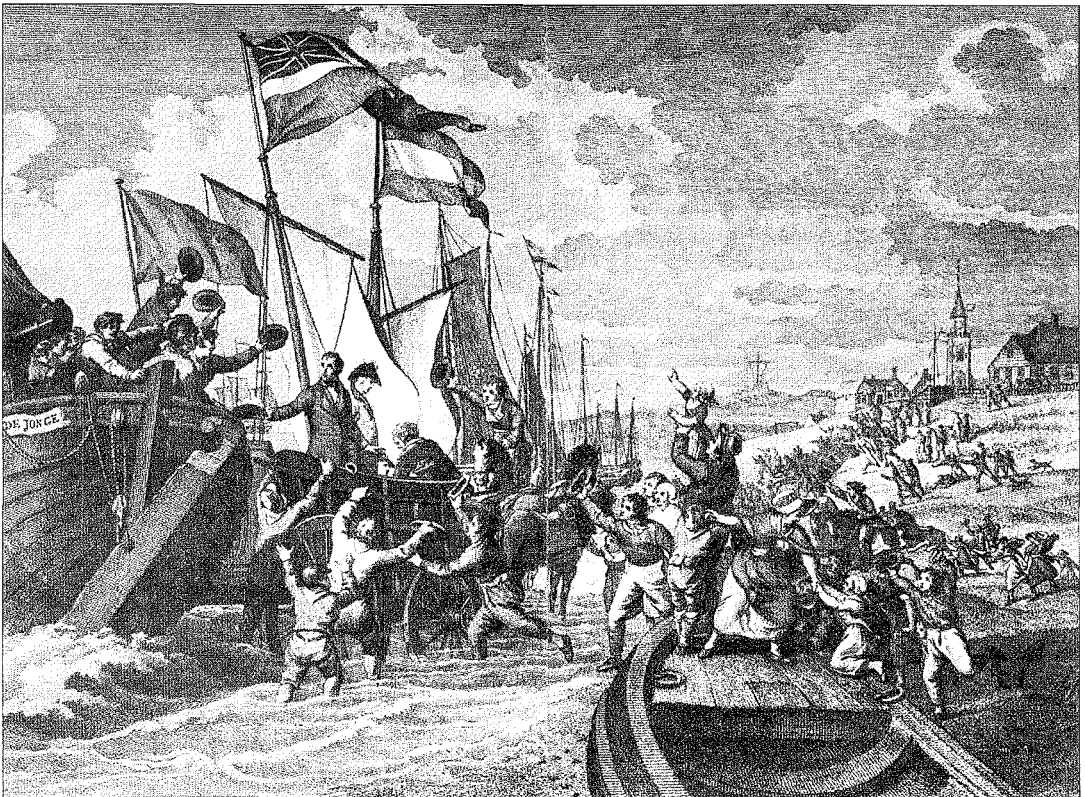


# Nationale hymnen in het Koninkrijk der Nederlanden, I

Aankomst te Scheveningen van prins Willem Frederik van  
Oranje, de latere koning Willem I, 30 november 1813.



# 1813-1939<sup>2</sup>

't Wilhelmus van Nassouwen,  
Klinkt schatrend langs het Strand.  
o Vorst, daar we U aanschouwen  
In 't vrije Nederland.  
Wij juichen met Brittanje,  
Daar, na veeljarig leed,  
Een Willem van Oranje  
Weêr Neêrlands Strand betreedt.

Zo stelde een anonieme Haarlemse dichter zich in 1813 de begroeting voor van de toekomstige koning van Nederland bij diens aankomst in Scheveningen: op de klanken van het Wilhelmus.<sup>3</sup> Of bij de landing inderdaad het Wilhelmus langs het strand schaterde, is bij mijn weten niet gedocumenteerd.<sup>4</sup> Dit vaderlandslievende visioen – dat uiteraard op de melodie van het Wilhelmus moest worden gezongen<sup>5</sup> – laat wel zien dat het oude lied ten tijde van de bevrijding van de Franse overheersing nog populair was en nog steeds geassocieerd werd met het Oranjehuis. Toch zou het jonge koninkrijk spoedig een andere nationale hymne krijgen: Tollens' 'Wien Neêrlands bloed'. Deze zou het ruim een eeuw uitzingen, officieel althans.

Waarom kon het Wilhelmus niet gehandhaafd blijven? De traditionele verklaring luidt dat dit te veel aan de partijtwisten van weleer zou herinneren. We zullen in het onderstaande zien dat

deze overweging nauwelijks een rol heeft gespeeld. Er moeten andere factoren in het spel zijn geweest. De kwestie is van belang, omdat de concurrentie tussen de twee liederen en de discussie die daarmee gepaard ging, een uitgelezen kans bieden meer inzicht te krijgen in wat we kunnen aanduiden als de theorie van de nationale hymne, zoals die althans in Nederland min of meer latent bestond. De gecombineerde biografieën van de twee volksliederen weerspiegelen culturele en politieke ontwikkelingen in negentiende-eeuws Nederland. Ze maken duidelijk dat de nationale hymne niet zozeer een statisch, door het landsbestuur opgelegd en geregisseerd fenomeen is, maar resulteert uit een dynamisch samenspel van verschillende factoren, invloeden en initiatieven.

Na 1932 heeft het Wilhelmus het rijk alleen, wat niet wil zeggen dat er dan niets meer gebeurt. Integendeel, juist dan hebben toe-eigeningsprocessen plaats. Ze vormen de opmaat voor het tweede deel van dit artikel dat de periode vanaf de Tweede Wereldoorlog bestudeert tot aan de huidige comeback.

<sup>1</sup> Met dank aan Martine de Bruin voor het vele materiaal waarop zij mij opmerzaam heeft gemaakt.

<sup>2</sup> Met dank aan Henk te Velde voor zijn commentaar op het gedeelte 1813-1939.

<sup>3</sup> *Welkomstgroet aan Z.K.H. Willem Frederik bij het betreden van het Hollandsch Strand*, eerste strofe. Uit: *Liederen voor en door vrienden van Vrijheid, Vaderland en Oranje* (Haarlem 1814) 1, ks Pamflet 23725.

<sup>4</sup> Wel schijnt de uitgelaten bevolking van Den Haag veelvuldig het Wilhelmus te hebben gezongen alsmede het traditionele 'Al is ons prinsje nog zo klein' (voor de inmiddels 41-jarige prins). Couvée en Pikkemaat 1963: 24, 49.

<sup>5</sup> Het betreft expliciet het oorspronkelijke Wilhelmus, zonder de 'in later tijd gemaakte veranderingen in de zangwijze': dus niet de 'nieuwe wijs' of Prinsenmars (waarover later meer).

## De populariteit van het Wilhelmus aan het begin van het Koninkrijk

In het bundeltje waarin de aankomst van prins Willem op het Scheveningse strand wordt bezongen, staat ook een serieuze poging het dan al eeuwenoude Wilhelmus te actualiseren. Dit nieuwe lied begint ook met de woorden 'Wilhelmus van Nassouwen' en is evenals het oorspronkelijke Wilhelmus een acrostichon.<sup>6</sup> Er zijn meer van dat soort actualisering en beproefd, bijvoorbeeld *Het oude Volkslied Wilhelmus van Nassouwen, gedicht in den jare 1568, vrij nagevolgd en toegepast op den tegenwoordigen tijd, 1813*, gedicht door ene M.M.;<sup>7</sup> een *Wilhelmus van Nassouwen, in den geest van het oude lied, toepasselijk gemaakt op de gezegende Omwenteling van 1813* van de Hoornse rector J.S. Swaan (1814) (ook een acrostichon); en een *Volkslied* van Cornelis Loots:

'Wilhelmus van Oranje!  
Zoo klonk der vaadren zang.

Een loflied op het oude lied dus, een figuur die al vóór de Franse tijd was beproefd<sup>8</sup> en ook nu weer navolging zou krijgen, onder meer in een relatief succesvol *Lied van Nederland* door Spandaw (1815). De Luxemburgse herdichting uit het begin van deze eeuw die Nehlsen later in deze bundel presenteert, staat in dezelfde traditie.<sup>9</sup>

Dergelijke pogingen – er waren er meer – doen ons beseffen dat het Wilhelmus in de Franse tijd zijn emotionele betekenis als het vaderlandse lied bij uitstek niet had verloren. Integendeel, na de bevrijding gold het als een 'oud volkslied' in de zin van een nationale hymne vergelijkbaar met 'God Save the King', dat hier enige

bekendheid genoot.<sup>10</sup> Van populariteit getuigen ook muzikale composities waarin het Wilhelmus is verwerkt. Zo componeerde de Leidse universiteitskapelmeester Chr.F. Ruppe in 1813 acht variaties voor fortepiano 'op het Nederlands Volkslied Wilhelmus van Nassau'; van diens stadgenoot Arie Leeftang werden in 1815 insgelijks pianovariaties gepubliceerd op zowel het Wilhelmus als 'Al is de Prins ook nog zoo klein' en omstreeks dezelfde tijd verschenen variaties op het Wilhelmus van de organist S.A. Hempenius.<sup>11</sup> De latere componist van 'Wien Neêrlands bloed', de uit Duitsland afkomstige Johann Wilhelm Wilms, schreef in 1814 variaties voor een uitgebreide bezetting van fluit, klarinet, fagot, viool, cello en orkest, die zeven maal met groot succes werden uitgevoerd in Felix Meritis. De Amsterdamse correspondent van de *Allgemeine musicalische Zeitung* schreef: 'Das Publicum war im Enthousiasmus, wie sonst nie.' Deze correspondent was overigens niemand anders dan Wilms zelf, die ook in het orkest zal hebben meegespeeld!<sup>12</sup> Niet bewust van de schone taak die hem wachtte vervolgde de correspondent: 'Wie der Engländer sein *God Save the King*, und der Holländer seinem *Wilhelmus*: so müßte eigentlich jede Nation ihr Nationallied haben, das allen Ständen bekannt und werth, indem sich an dasselbe mit oder ohne Bewußtseyn tausend Gedanken und Gefühle knüpfen, würde es zu rechter Zeit, bey geschicklicher Gelegenheit, benutzt, sicher begeistern, und die Gemüther für das Allgemeine und Vaterländische stimmen – wie dies beym holländischen *Wilhelmus* allerdings der Fall ist.'<sup>13</sup> Het concert was begonnen met een uitvoering van het Wilhelmus *sec* en bevat-

6  
Welkomstgroet p. 41, zie Leendertz 1925: 79.

7  
KB pamflet 23551, geciteerd naar Leendertz 1925: 78. Ook de andere voorbeelden zijn aan Leendertz ontleend.

8  
Zie bijvoorbeeld in *Het Princelyk Oranje Hof* (Den Haag 1748). KB 532 k 12, p. 10 het lied: 'Wilhelmus van Nassauwe, / song Nederland wel eer, / Wilhelmus van Nassauwe, / zo zingen wy nu weer, / en sullen 't blyven zingen, / wy schroomen nu geen Frans / en laten ons niet dwingen, / verkeer is nu de kans.'

9  
Zie p. 110.  
10

'God Save the King' kende in Nederland een bescheiden populariteit. Scott noemt in zijn bijdrage al een Nederlands contrafact uit 1763 (p. 118). Van direct na de Franse tijd ken ik twee contrafacten: een op prins Willem Frederik en zijn gemalin (*Hulde aan Neerlands vorsten* – 'God spaar d'Oranje Vorst!' ca. 1813-1814. Liedpamflet Collectie Wouters, KB Den Haag) en een met dezelfde thematiek ('God zegend, Neerlandsch vorst / Die 's Lands belangen torscht') uit het *Nieuw Zeewaasche Liedboek* (tweede druk 1814) 24.

te ook een ouverture van Carolus Fodor waarin het thema was verwerkt. Wilms citeerde het Wilhelmus verder in een programmatisch pianowerk van zijn hand, *Die Schlacht von Waterloo oder La Belle Alliance am 18ten Junius 1815* (1815), tezamen met de volksliederen van de andere twee zegevierende landen,<sup>14</sup> en in een *Oranje-Wals* (1816).<sup>15</sup>

Het lijkt duidelijk: omstreeks 1815 heeft Nederland een algemeen aanvaard en geliefd volkslied, dat ook als zodanig werd ervaren naast de hymnes van andere naties. Toch waren er problemen. De aanpassingen die we eerder zagen, laten een zwakte zien waaraan elke eeuwenoude nationale hymne lijdt: de tekst was niet actueel meer en grotendeels vergeten. Enkele heruitgaven van de oorspronkelijke tekst uit de geuzentijd, vaak met historische aantekeningen, moeten worden beschouwd als een goedbedoelde poging hieraan iets te doen.<sup>16</sup>

Maar wat zong men dan eigenlijk? In een van de heruitgaven uit 1813 wordt het 'liedje' gespecificeerd waarvan wordt gezegd dat het algemeen gezongen werd:

Wilhelmus van Nassouwen,  
Bent gij van Duitschen bloed?  
De elleboog door de mouwen,  
Het haar al door den hoed.  
Zijt gij Wilhellemus?  
Zijt gij Wilhellemus?  
Wel dat is goed!

De uitgever, over het algemeen historisch goed onderlegd, verkeerde in de veronderstelling dat deze tekst terugging op een schimplied op Willem van Oranje uit de geuzentijd. De 'elleboog door de mouwen'

is echter afkomstig uit een geuzenlied – dus juist tégen de Spanjaarden gericht – waarin Nederlandse legerhoeren hun Spaanse klanten voor rotte vis schelden (ca. 1577).<sup>17</sup> Diverse varianten, waarin ook 'De toonen [tenen] door de schoenen, Het hemd al uit de broek' worden genoemd, bevestigen dit.<sup>18</sup> E.T. Kuiper (1862-1924), die aan een heruitgave van het Geuzenliedboek werkte, herinnerde zich dat de elleboog-versie in zijn jeugd nog algemeen gezongen werd; dat zal omstreeks 1875 zijn geweest.<sup>19</sup> De elleboog-door-de-mouwen is evenwel nog langer in het collectieve geheugen blijven hangen. Mijn vader Louis Wilhelm Grijp (1914-1989) wist zich nog de regels 'Wilhelmus van Nassauwen, de elleboog door de mouwen' te herinneren uit het Den Haag van begin jaren twintig; ze werden door 'straatjongens' gezegd (niet gezongen).<sup>20</sup>

We vragen ons af hoe die parodieën werden gezongen, want ze passen uiteraard niet op de tegenwoordig gezongen melodie, maar evenmin op de indertijd gangbare Prinsenmars, zoals die bijvoorbeeld in 1814 door Jacob Rauscher werd gecodificeerd voor gebruik in het leger.<sup>21</sup> Een opname die Ate Doornbosch nog in 1966 op Terschelling maakte, geeft ongetwijfeld een goede indruk (zie muziekvoorbeeld).<sup>22</sup> In de eerste zes maten herkent men gemakkelijk de Prinsenmars. Deze maten worden niet herhaald; doet men het wel (zoals in de Prinsenmars), dan passen daar de elleboog-regels op. De rest van de melodie is een samentrekking van het middendeel van de mars.

Afgezien van dergelijke parodieën zullen de meeste mensen in 1813 alleen nog de woorden van de eerste regel hebben

11  
Van Reijen 1988: 34 e.v. Van Hempenius zijn ook variaties op 'Wien Neêrlands bloed' bekend.

12  
Klusen 1975: 15. Wilms speelde in het orkest tweede fluit.

13  
Geciteerd naar Nehlsen 1993: 192. Vertaling: 'Zoals de Engelsman zijn "God Save the King" heeft en de Hollander zijn Wilhelmus, zo zou eigenlijk elke natie haar nationale lied moeten hebben, dat alle standen kennen en in ere houden, doordat men er al dan niet bewust duizend gedachten en gevoelens aan verbindt; het zou mits het op het juiste moment, bij een gepaste gelegenheid, wordt gebruikt, zeker enthousiasmeren en algemene en het vaderlandse gevoelens oproepen, zoals dat bij het Hollandse Wilhelmus in elk geval gebeurt.'

14  
Reeser 1950: 42; Klusen 1975: 167.

15  
Klusen 1975: 166; Enschedé 1916: 248.

16  
Leendertz 1925: 68, noemt *Het origineele Volkslied: Wilhelmus van Nassouwen* (Leiden 1813; Knuttel 23539); Q. de Flines' uitgave naar Valerius (Knuttel 23472); J. Scheltema's *Verbandeling over het lied*

gekend. Volgens J.W. Enschedé werden die als volgt gezongen:

Wilhellemussie vâ-han Nassouwe,  
ben ik van Dui hui huitschen bloed

en voor het overige 'zonder woorden uitgebracht'.

Het Wilhelmus was in deze tijd dus eigenlijk een lied zonder tekst! De oorspronkelijke woorden waren vergeten, afgezien van de eerste regels die werden aangevuld met onbegrepen onzin of met lalala, pompompom en dergelijke. De melodie lijkt rond 1813 vooral instrumentaal uitgevoerd te zijn geweest. Ze was immers aan het begin van de achttiende eeuw geëvolueerd tot de zogenaamde 'nieuwe wijs' of Prinsenmars en had daarbij

meer en meer een instrumentaal karakter gekregen. Voor de zanger van 1813 hield dat in dat er meer noten dan lettergrepen waren. Als we Enschedés 'Wilhellemus'-tekst op de noten van de Prinsenmars zingen, begrijpen we dat dit niet voldeed aan de esthetische eisen van de tijd (zie muziekvoorbeeld hiernaast).

Een poging om tekst en muziek beter met elkaar in overeenstemming te brengen vinden we bij de uitgever J.B. Nolting, die een pianozetting met alle vijftien originele tekststrofen op de markt bracht (hiernaast). Hij liet de oneven versregels herhalen, alsmede de zesde versregel. Weliswaar loste dit het teveel aan noten op, maar er kwamen verkeerde accenten voor in de plaats. Men kan nauwelijks aannemen dat Noltings tekstplaatsing veel ingang heeft

*Wilhelmus van Nassouwen*, voor het eerst uitgegeven in 1814, waarin nog een uitgave zonder toelichting bij boekhandelaar Esvelde-Holtrop wordt genoemd (Scheltema 1823: 175).

17

Voor enkele strofen zie de bijdrage van De Bruin, p. 34-35.

18

Enkele varianten in Leendertz 1925: 116.

19

Kuiper en Leendertz 1924-1925, deel 1, p. x.

20

De zuster van mijn vader, mevrouw W.C. Grijp, eertijds kleuteronderwijzeres, bevestigt deze mededeling; van haar is de sociale karakteristiek afkomstig.

21

Van Duyse 1903-1908, deel II: 1660.

22

Opname 15 april 1966 te Hoorn (Terschelling); de zanger was Jord Spanjer, geboren 15 maart 1899 in het nabijgelegen Lies; *NVA* 31611. Dezelfde melodie instrumentaal in J. Kunst, *Het levende lied van Nederland* (Amsterdam 1938) 171 (eveneens opgetekend in Terschelling).

♩ = 66

Wil - hel - le - mus van Nas - sou - we

Ben ik van Ne - der - duit - sen bloed,

De el - le - boog door de mou - wen,

Het haar al door den hoed

Zingt gij Wil - hel - le - mus,

Zingt gij Wil - hel - le - mus,

Is dat niet goed!

Parodie op het Wilhelmus zoals die rond 1813 moet zijn gezongen (reconstructie naar een opname van Ate Doornbosch uit 1966).

Wil - hel - le - mus - sie vā - han Nas - sou - we, ben  
ik van Dui - hui - huit - schen bloed

De tekst van het Wilhelmus zoals die in de eerste helft van de negentiende eeuw op de Prinsenmars moet zijn gezongen (reconstructie naar mededeling van Enschedé).

2

*Wilhelmus van Nassouwe*

*Wil-hel-mus van Nas-sou-we, Wil-hel-mus van Nas-sou-we. Blijf ick van Duytſchen  
Het Va-derland ge-trouwen. Het Va-derland ge-trou-we. Blijf ick tot in der*

*Bloedt, Een Prince van O-raen-gien een Prince van O-raen-gien. Ben  
doedt,*

*ick vry on-verveert, ben ick vry on-ver-veert, Den Kō-nick van His-  
-paenien den Konick van Hispaenien heb ick al-tydt ge-eert.*

2

*In Godes vrees te leven (bis)  
Heb ick altydt getracht,  
Daaromben ick verdreeven (bis)  
Om landt en luydt getracht;  
Maer Goadt zal my regeren (bis)  
Als een goed instrument, (bis)  
Dat ick magh weder-keeren (bis)  
Al in myn Regiment.*

3

*Iydt nu myn onderſaten (bis)  
Die oprécht zyt van aerdt,  
Godd zal u niet verlaaten (bis)  
Al zyt ghy nu bezwaert,  
Die vroom begeert te leven (bis)  
Biddt Godt nacht ende dach (bis)  
Dat hy my kracht wil geren (bis)  
Dat ick u helpen magh.*

4

*Iyfende goedt te zamen (bis)  
Heb ick ook niet verſchoont,  
Myn Broeders hoogh van namen (bis)  
Hebben dit ook becoont;  
Graef Adolphus gebleren (bis)  
In Vrieslandt in den ſlagh, (bis)  
Zyn ziel in't ceunrig leven (bis)  
Verwacht den jongſter dagh.  
te Amſterdam by S. B. Notting in de Halverſtraat. N<sup>o</sup> 80.*

5

*Eidel en hoogh geboren, (bis)  
Van Keyſerlyke ſtam,  
Een Vorſt des Rycks verkoren (bis)  
Als een vroom Chriſten man  
Voor Godes woord gepreſen (bis)  
Heb ick vry overſaoght (bis)  
Als een Helatfonder vreezen (bis)  
Myn edel bloedt gewaecht*

Helft van dubbel vel met de volledige tekst van het Wilhelmus, met moeite gepast op de Prinsenmars (uitgave J.B. Notting, Amsterdam ca. 1813). Collectie van de auteur.

4

## 3. Wilhelmuslied.

*mf*

1. Wil - hel - mus van Nas - sou - we En 't lie - ve Va - - der - land, Blijf  
 2. Wil - hel - mus, hoog ver - he - ven, Prins Mau - rits, sterk en groot, En  
 3. Wil - hel - mus van Nas - sou - we Weerklinkt uit vol - - le borst, Met

*f*

ik al - tijd ge - trou - we Met hoofd en hart en hand. Ja  
 Fre - drik Hen - drik ble - ven Ge - trouw tot in den dood. De  
 God is ons ver - trou - wen Op Hem d' O - ran - - je - vorst. En

*mf*

goed en bloed en le - ven Heb ik voor 't land ge - reed, Zal  
 Prin - sen van O - ran - je, Zij maak - ten Neer - land vrij, Zij  
 ko - men droe - ve tij - den, Wij zul - len kloek van hand, Een -

ik - - ge - wil - lig ge - ven, Zoo - als Wil - hel - - mus deed.  
 red - den ons van Span - je En Frank - rijks heer - schap - pij.  
 drach - tig met Hem strij - den Voor 't lie - ve Va - - der - land.

Wilhelmuslied op de melodie van de Prinsenmars,  
 uit *Kun je nog zingen, zing dan mee!* (Groningen 1916).

gevonden. Een minder ingrijpende suggestie vinden we bij de dichter Staring, die in deze tijd een *Dischlied* 'op de wijs van het oude Volkslied' schreef: men zou na het laatste woord van de vijfde en zesde versregel enige noten aan een 'speeltuig' moeten overlaten. 'Dit moet geschieden bij alle mij bekende Wilhelmussen', voegde de dichter toe,<sup>23</sup> en dat is begrijpelijk, want die hadden vrijwel altijd dezelfde achtregelige strofevorm. De meeste zangers zullen de melismen op de koop toe hebben genomen. Vergelijken we bijvoorbeeld een versie van tekst en muziek uit ca. 1785 met het Wilhelmuslied zoals dat in het begin van de twintigste eeuw werd gezongen, dan is de tekstplaatsing in beginsel dezelfde, zonder herhaling.<sup>24</sup> Dit suggereert dat er sprake was van een ononderbroken traditie.

Dat de tekstplaatsing niet als onoverkomelijk werd ervaren tonen de vele herdichtingen en contrafacten. Hun doelstelling lijkt te worden verwoord door J. Scheltema, die in 1814 stelde dat de Nederlanders een 'eigendommelijk' volkslied ontbeerden. Hij zag het als een 'loffelijke taak voor onze dichters, om te wedijveren in het samenstellen van zulk een echt volkslied op de wijze van het oude, hetwelk, bij opwekking tot eendragt en oud-Hollandsche zeden, elks gemoed tot liefde voor Vaderland en Vorst zoude nopen'. Men zou het moeten kunnen aanheffen bij de toast 'Nederland en Oranje' tijdens plechtige gelegenheden, 'gelijk het Engelsche volkslied'. Het zou bijdragen aan de 'algemeen geest' die nu nodig was om de ellende van de Franse tijd te boven te komen. Scheltema riep dichters op de pen ter hand te nemen voor deze wedstrijd, waarbij 'de volksgeest zelf' als jury zou optreden en

'door blijvende belangstelling' beslissen.<sup>25</sup>

Of eerder genoemde actualisering op Scheltema's oproep reageerden of dat hij een bestaande praktijk verwoordde, is moeilijk te zeggen. In zoverre bleek zijn formule te werken, dat langs deze lijn onder meer het *Wilhelmuslied voor Schol en Huisgezinnen* ontstond, geschreven door de pedagoog Hendrik Wester en verschenen in 1817.<sup>26</sup> Dit kreeg weer allerlei navolgingen, en ook het *Wilhelmuslied* dat we nog aan het begin van deze eeuw aantreffen in de bekende schoolbundel *Kun je nog zingen, zing dan mee!* staat in deze traditie (zie hiernaast).<sup>27</sup>

Maar Scheltema's oproep leverde geen algemeen erkende hymne op. De volksgeest bleek moeilijk te regisseren. Er zou een tweede initiatief komen, eveneens in de vorm van een wedstrijd, maar dan perfect georganiseerd, inclusief een gedistingeerde jury en een strategie om het bekroonde product aan de man te brengen.

### De nationale prijsvraag van admiraal Van Kinsbergen

Aan Jan Hendrik van Kinsbergen (1735-1819), admiraal en filantroop, heeft Nederland zijn negentiende-eeuwse nationale hymne te danken. Deze bekwame zeeofficier, door koning Lodewijk Napoleon verheven tot Graaf van de Doggersbank, schreef op tachtigjarige leeftijd een nationale prijsvraag uit om de gebeurtenissen van 1813 voor het nageslacht te vereeuwigen in proza, poëzie en schilderkunst.<sup>28</sup> Dit volgde kort op de aanvaarding van het koningschap door Willem, in maart 1815. Van Kinsbergen loofde in totaal f 5400 aan

23

Leendertz 1925: 81.

24

*De van den Hemel afgebeeden [...] bloeiende Orange-boom*, tweede stuk (ca. 1785).

KB pamflet 21066:

fol. C2.

25

Scheltema 1823: 197.

26

Leendertz 1925: 81;

KB pamflet 24516.

27

J. Veldkamp en K. de Boer (red.), *Kun je nog zingen, zing dan mee!* (twaalfde druk, Groningen 1916), nr. 3.

28

Algemeen over Van Kinsbergen: Prud'homme van Reine 1990.



prijzen uit voor een geschied- en redekunstig gedenkstuk, een dichtstuk in alexandrijnen, een lierzang (een lyrisch gedicht), een volkslied en een schilderij. Interessant zijn de voorwaarden die aan het proza en de poëzie werden gesteld. Ze mochten niet aan de partijstrijd van weleer herinneren, moesten eerbied voor koning en een liberaal staatsbewind bevorderen en niet onverdraagzaam zijn ten opzichte van andere volkeren.<sup>29</sup> Als jury werden via het Koninklijk Nederlandsch Instituut vier Amsterdamse vrienden van Van Kinsbergen aangewezen, onder wie de advocaat en dichter mr. Maurits Cornelis van Hall, die had meegewerkt aan de serie *Volksliedjens* van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.<sup>30</sup>

Alleen in de categorieën van het geschiedkundig werk en het volkslied werden prijzen toegekend. Aan het volkslied was de eis gesteld dat het, zowel qua tekst als qua muziek, in de 'tegenwoordigen nederlandschen volkstoon' zou staan en dat het 'eenvoudige met het verhevene, en het volksbehagende met het nuttige' zouden worden verenigd. De muziek moest 'in den smaak van de bekende liederen Wilhelmus van Nassauen en God Save the King' zijn. Er werden vijftien inzendingen ontvangen, waarvan twee liedteksten werden bekroond: 'Wien Neêrlands bloed in de ad'ren vloeit' van de bekende dichter Hendrik Tollens uit Rotterdam, en 'Wij leven vrij, wij leven blij' van de Amsterdamse advocaat J. Brand. Tollens' lied, 'in het ernstige', werd kennelijk hoger aangeslagen, want hij ontving de helft van de uitgelooft f 500 (de andere helft was voor de componist bestemd), terwijl Brand genoegen moest nemen met een 'gepaste

renumeratie' voor zijn 'meer luchtige' lied. Voor de muziek van beide liederen, die volgens de beoordelaars 'den echten volkstoon' niet getroffen hadden, werd geen prijs toegekend en Van Kinsbergen schreef daarom een nieuwe wedstrijd uit.<sup>31</sup> Daarbij werd voor Tollens' tekst muziek 'in den smaak van het engelsche Volkslied God Save the King' gevraagd en voor die van Brand een melodie in de trant van het Wilhelmus.<sup>32</sup> (De prijzen bedroegen respectievelijk f 250 en f 150.) We zien dat de melodie van het Wilhelmus als vrolijk gold; het ging immers om de pittige Prinsensmars, niet om het huidige koraalachtige gezang!

De muzikale wedstrijd leverde blijkens het rapport van de commissie d.d. 7 december 1816 een zeer groot aantal muziekstukken op, waarvan er twee werden uitverkoren. Beide waren van de hand van Johann Wilhelm Wilms, die eerder zo succesvol variaties op het Wilhelmus had geschreven. Wilms werd hartelijk gelukgewenst door Tollens en de beide liederen werden een maand later, in januari 1817, gepubliceerd door P. den Hengst en Zoon in Amsterdam, in diverse formaten.

Er zit een luchtje aan deze zaak. De vier Amsterdamse heren, geen van vieren musicus, zullen voor de beoordeling van de oorspronkelijke vijftien inzendingen wellicht advies hebben ingewonnen. Daarvoor kwam de vierde klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, dat de commissie had ingesteld, het meest in aanmerking. Voor de muziek hadden daarin de componisten Wilms en Fodor zitting – zij zouden dan het afkeurende oordeel moeten hebben gegeven. Enschedé ontdekte een reçu waaruit blijkt dat Wilms enkele dagen na

29

De volledige tekst van de prijsvraag in Enschedé 1916: 233, naar de *Algemeene Konst- en Letterbode* van 19 mei 1815, deel 1: 306.

30

De andere vrienden waren H.C. Cras, D. Hooft en D.J. van Lennep. Voor personalia zie Enschedé 1916: 231.

31

Van Hall 1841: 253.

32

*Algemeene Konst- en Letterbode* van 30 augustus 1816, geciteerd naar Enschedé 1916.



Jan Hendrik van Kinsbergen (1735-1819). Marmeren borstbeeld door P.J. Gabriël uit 1819.



Hendrik Tollens (1780-1856).



Johann Wilhelm Wilms (1772-1842).

VOLKSLIEDEREN,  
UITGEGEVEN  
INGEVOLGE HET  
**PROGRAMMA**  
VAN  
ZIJNE EXCELLENTIE  
DEN HEER  
**L. ADMIRAAL**  
**J. van Kinsbergen**  
*Groot kruis van Verschillende  
Ordenen in Europa &c. &c.  
in Musiek gebragt door*  
**J. W. WILMS.**  
*Lid van het Koninglyk Nederlandsch Instituut.*

---

*Prisje 16 1/2 s.*  
te Amsterdam by J. B. Nolting, in het  
Musiek en Instrumenten Magazijn, in de Kalverstraat No: 80.

Titelpagina van Van Kinsbergens *Volksliederen*, uitgegeven door P. den Hengst (1817 of 1820), wiens uitgeversadres is overgeplakt door J.B. Nolting. De binnenzijde van het dubbele blad bevat 'Wien Neêrlands bloed' (zie volgende pagina's). Collectie van de auteur.

## VOLKSLIED

DÓOR

DEN RIDDER H. TOLLENS, c.z.

ANDANTE

*mf*

*Wien Nederlandsch bloed in de a = ders vloet, Van vreemde smetten*

*mf*

*vrij, Wens hard voor Land en Kó = ning gloet, ver = hiff' den zang als vrij: Ghy*

*stell' motions, ver eend van zinn, Met on = be = klemd' borst, Het godge = sal = lig*

*festlied in Voor vaderland en vorst, Voor va = derland en vorst.*

2

De godheid op haar hemelthron,  
 Bezongen en vereerd,  
 Houdt gunstig ook naar onzen toon,  
 Het heilig oor gekeerd :  
 Zy geeft het eerst, na't zalig koor,  
 Dat hoger snaren spant,  
 Het rond en hartig lied gehoor  
 Voor vorst en vaderland.

4

Ons klopt het hart, ons zwelt het bloed,  
 By het ruyzen van dien toon :  
 Geen ander klinkt ons vol gemoed,  
 Ons kloppend hart zoo schoon :  
 Hier smelt het eerst, het dierst belang  
 Van allen staat en stand,  
 Tot één gevoel in d' eigen zang  
 Voor vorst en vaderland.

6

Bescherm hem, God! bewaak zyn'troon,  
 Op duurzaam vast gebouwd ;  
 Blink' altoos in ons oog zyn kroon  
 Nog meer doordeugd dan goud !  
 Steun gy den scepel, dien'thy tonscht,  
 Bestier hem in zyn hand ;  
 Beziel, o! God bewaar den vorst,  
 Deworst en t' vaderland.

8

Dring' luid, van uit ons feestgedruisch,  
 Die bēe uw' hemel in :  
 Bewaar den vorst, bewaar zyn huis  
 En ons, zyn huisgezinn .  
 Doe noch ons laatst, ons jongst gezang  
 Dien eigen wensch gestand ;  
 Bewaar, o God! den koninglang  
 En t' lieve vaderland .

3

Stort uit dan, broeders, eens van zinn,  
 Dien hoogverhoorden kreet ;  
 Hy telt by God een deugd te min,  
 Die land en vorst vergeet ;  
 Hy gloeit voor mensch en broederniet  
 In de onbewogen borst,  
 Die koel blijft by gebed en lied  
 Voor vaderland en vorst.

5

Bescherm, o God! bewaak den grond,  
 Waar op onze adem gaat ;  
 De plek, waar onze nieg op stond,  
 Waar eens ons graf op staat .  
 Wy smeeken van uw vaderhand,  
 Met diep geroerde borst,  
 Behoud voort lieve vaderland,  
 Voor vaderland en vorst.

7

Van hier van hier, wat wenschen smeedt,  
 Voor een van twee alleen ;  
 Voor ons gevoel, in lief en leed,  
 Zyn land en Koning één .  
 Verhoor, o God! zyn' aanroep niet,  
 Wie ooit hen scheiden dorst,  
 Maar hoor het één, en eigen lied  
 Voor vaderland en vorst.

'Wij leven vrij' met de oorspronkelijke, afgekeurde muziek (anoniem)

*allegretto*

Wij le - ven vrij, wij le - ven blij Op \*

Neêr - lands dier - br'en grond! (enz.)

'Wien Neêrlands bloed' met de bekroonde melodie van Wilms.

*andante*

Wien Neêr - lands bloed in d'a - ders vloeit Van \*

vreem - de smet - ten vrij (enz.)

'Wij leven vrij' met de bekroonde melodie van Wilms.

Wij le - ven vrij, wij le - ven blij Op

Neêr - lands dier - br'en grond (enz.)

de juryuitspraak de twee bekroonde liederen, inclusief de muziek, in ontvangst nam van commissielid Van Hall. Kennelijk was het de bedoeling dat hij nieuwe muziek zou schrijven, giste Enschedé, maar in tweede instantie zou dan toch voor een openbare prijsvraag zijn gekozen.<sup>33</sup> Hoe dan ook, de commissie zal weer aan dezelfde componisten advies hebben gevraagd en als al deze vermoedens juist zijn, heeft Wilms zichzelf de prijs toegekend. Het was toch wel erg toevallig, betoogde Enschedé, dat uit alle inzendingen er twee van dezelfde componist werden uitverkoren. Zijn redenering is niet geheel sluitend, maar duidelijk is dat Wilms niet terugdeinsde voor belangenverstrengeling – men herinnere zich zijn dubbelrol als musicus en criticus.

Ik zal de verdenking nog wat aanwakke-

ren. In het Algemeen Rijksarchief te Den Haag bevindt zich een intrigerend dossier met de oorspronkelijke vijftien inzendingen, zowel de teksten als de melodieën.<sup>34</sup> We zijn natuurlijk benieuwd naar de oorspronkelijke, afgekeurde muziek van de winnende liedteksten, 'Wien Neêrlands bloed' en 'Wij leven vrij, wij leven blij'. Daarvan is echter alleen nog één pianozetting van 'Wij leven vrij' in het dossier aanwezig. (Er waren bij die liedtekst twee melodieën ingezonden.) De andere composities ontbreken – misschien heeft Wilms ze wel nooit terugbezorgd.<sup>35</sup> Het begin van de afgekeurde melodie vertoont frappante gelijkenis met dat van Wilms' bekroonde melodie voor 'Wien Neêrlands bloed'. Zou de belangenverstrengeling Wilms tot plagiaat hebben verleid?<sup>36</sup> Een andere mogelijk-

heid is dat Wilms iets met de oorspronkelijke compositie te maken heeft gehad of die zelfs heeft gecomponeerd. Een soortgelijke 'voorbode' van een winnende inzending is een niet bekroond *Volkslied*, waarvan de eerste strofe luidt:

Verheft den schedel onbeschroomd,  
Wie durft die fierheid doemen!  
*Wien 't Neêrlands bloed door d'adren  
stroomt,*  
Mag op zyne afkomst roemen.  
Wie deert een Volk door Eendragt  
groot,  
Geducht door moedbetooning;  
Getrouw in leven en in dood,  
Aan Vaderland en Koning!<sup>37</sup>

Ook afgezien van deze kleine mysteries is het dossier belangwekkend genoeg. Bij Tollens' lied bijvoorbeeld, waarvan we hier de meest oorspronkelijke versie voor ons hebben, valt op dat de beruchte 'vreemde smetten' eerst 'vreemde vonden' (ideeën, listen) zijn geweest:

Wie Neerlandsch bloed in de aders  
vloeit,  
Van vreemde vonden vry;  
Wiens hart voor land en koning  
gloeit,  
Verheff' den zang als wy.  
Hy stell' met ons, vereend van zin,  
Met onbeklemdde borst,  
Het Godgevallig feestlied in  
Voor Vaderland en Vorst.

De muziek van de inzendingen varieert in bezetting van zang met pianobegeleiding tot partituren voor symfonie- en blaasorkest. Onder de teksten bevinden zich enkele

le Wilhelmusbewerkingen. Een daarvan is een lied met vijf coupletten, dat behandeld is als variatierEEKS. De voorlaatste strofe wordt daarbij in mineur gezongen! Bij het andere, een niet bijster origineel 'Wilhelmus van Oranje, Zo klonk der vaders zang' in *tempo di marcia*, staat een interessante toelichting door de componist. Deze stelt dat een volkslied algemeen bekend moet worden gemaakt door het op de lagere scholen aan te leren (toentertijd zeker een vooruitstrevende gedachte) en 'door bekwame lieden onder de troepen en op de Oorlogschepen te laten verspreiden, en door deszelfs Harmonie Muziek te laten uitvoeren. Op deese wyze zal het Volk *zonder te weten dat zulks van hoger hand komt*, hetzelfde weldra leeren en onthouden.' (cursivering van mij, L.P.G.) We kunnen dit beschouwen als een verwijzing naar de mythe van het volkslied, dat spontaan in het volk ontstaat.

### De popularisering van 'Wien Neêrlands bloed'

Waarom heeft 'Wien Neêrlands bloed', resultaat van een privé-initiatief, het zo populaire Wilhelmus kunnen verdringen en ruim een eeuw als officiële hymne kunnen fungeren? Een deel van het antwoord is al gegeven. De meest voor de hand liggende oplossing voor het ontbreken van een nationale hymne, een actualisering van het Wilhelmus, sloeg niet echt aan. De volksgeest die Scheltema had aangeropen, verzuimde een lied uit te kiezen. Van Kinsbergen had daarentegen de zaak van het begin af aan goed georganiseerd: een prijsvraag met een aantrekkelijk prijzengeld

33

Enschedé 1916: 237.

34

ARA Archief Van Kinsbergen, inv. 2147, jaar 1990-4-z/B. De verwijzing dank ik aan Prud'homme van Reine 1990: 596, noot 67.

35

Blijkens het genoemde reçu leende Wilms drie versies van de oorspronkelijke zetting van 'Wien Neêrlands bloed' (een voor zang en piano, een voor vier stemmen en een voor orkest). Deze muziek is dus verdwenen. Een van de twee melodieën voor 'Wij leven vrij' was ook voor orkest bewerkt.

36

De term plagiaat werd in verband met Wilms' compositie van 'Wien Neêrlands bloed' ook al door Wap in de mond genomen. Wap beschuldigde Wilms ervan de muziek te hebben ontleend aan een Duitse melodie. Enschedé 1916: 248.

37

Cursivering van mij, L.P.G. Aan het zes stromen tellende lied is, conform het reglement, een motto toegevoegd ter identificatie van de anonieme auteur: 'Laat onbeklemd uw zangen schallen; Nooit klinkt de toon van 't harte vals.' Dit motto is ontleend aan dezelfde Tollens aan wiens nog niet gepubliceerde

*Volkslied.*

*Wien Neêrlandsch bloed in de aders stouwt,  
Van vriende vonden vry;  
Wien hart voor land en Koning gloeit,  
Verheff' den zang als wyf,  
Hy stelt met ons, vriend van zin,  
Met onbeklunde borst,  
Met God gevaltig just lid en  
Voor Vaderland en vrist.*

*De Godheid, op haarschijneltroon,  
Brenge en verleid,  
Houdt gunstig oek naar onsen toon  
Met heilig oer oekleid.  
Hy geeft het urst, na't salverbeer,  
Dat haar din Ueroek brande,  
Met vint en hartig lied gehoer  
Voor Vorst en vaderland.*

Twee strofen van Tollens' originele handschrift van 'Wien Neêrlands bloed'. Inzending voor Van Kinsbergens prijsvraag (1815). Foto: Algemeen Rijksarchief, Den Haag.

Tweede van een set van vier volksliederen: anonieme inzending voor Van Kinsbergens prijsvraag (1815). Foto: Algemeen Rijksarchief, Den Haag.

*Ritornel Tweede Volkslied*

*Allegro*

*Wilhelmus van Nassouwe, Was Stammaer vant geslacht dat,  
Wilhelmus van Nassouwe Was Stammaer vant geslacht dat,  
Wilhelmus van Nassouwe Was Stammaer vant geslacht dat,*

*Wille. Anon.*

en een jury uit een gerenommeerd instituut. Bovendien zette de admiraal zich in voor de feitelijke verspreiding van het resultaat. De bekroonde liederen werden enkele keren in de Amsterdamse Schouwburg gezongen aan het einde van de voorstelling.<sup>38</sup> Zoals eerder vermeld liet Van Kinsbergen de liederen drukken, zowel met de muziek voor 16 stuivers (zie afbeelding) als in goedkope edities van 6 en 2 stuivers. Daarnaast betaalde hij zangers om met liedbladen langs de straat te gaan.<sup>39</sup> Deze werkwijze kan hij van zijn vriend Swildens hebben overgenomen, een idealist die volkswomen en volksjongens had betaald om zijn 'leerzame volksliedjes' te verspreiden.<sup>40</sup> De admiraal realiseerde zich terdege dat zijn nieuwe volksliederen niet alleen door de burgerij moesten worden gezongen maar ook door het volk. De leerlingen van het door Van Kinsbergen begunstigde Instituut van Talen, Kunsten en Wetenschappen te Elburg kregen de liederen uiteraard ook aangeleerd.<sup>41</sup> Later zou dit ogenschijnlijk onbelangrijke gegeven van doorslaggevende betekenis blijken voor het uiteindelijke (bescheiden) succes van 'Wien Neêrlands bloed'.

Niet alleen organisatorisch, ook tekstueel was het lied een schot in de roos. Hendrik Tollens was de burgerdeugd zelve en daarbij een waar volksdichter, die met zijn sentimenteel-romantische toon gevoelige snaren wist te raken.<sup>42</sup> Ook dit lied van hem sloot perfect aan bij de toenmalige literaire smaak van het publiek voor 'huiselijke' poëzie.<sup>43</sup> Men denke aan de verzen uit het laatste couplet: 'Bewaar den vorst, bewaar zyn huis / En ons, zyn huisgezin.' Daarbij voldeed het lied aan de tijdgeest en aan Van Kinsbergens voorwaarden. Tollens'

tekst ademt een typisch Nederlandse verlichting met een vleugje godsdienstigheid: 'De godheid, op haar hemeltrou, / (...) Houdt gunstig ook naar onzen toon / Het heilig oor gekeerd.' Zijn lied is koningsgezind maar zonder nadere partijstrekking.

Dit laatste punt is in de wetenschappelijke literatuur een eigen leven gaan leiden. De gedachte heeft postgevat dat 'Wien Neêrlands bloed' het Wilhelmus zou hebben vervangen omdat het laatste te veel aan de partijtwisten van weleer zou hebben doen denken en daardoor onaanvaardbaar zou zijn geweest in het jonge koninkrijk.<sup>44</sup> Mét Nehlsen bestrijd ik dit.<sup>45</sup> In de commentaren uit de tijd direct na 1813 is hoe genaamd niets te merken van een dergelijk bezwaar. In de prijsvraag was weliswaar een algemene bepaling opgenomen dat niets in de inzendingen aan de eerdere partijstrijd mocht herinneren, maar dat gold evenzeer voor het proza als voor de poëzie. Toevallig werd de voorwaarde genoemd achter de laatste wedstrijdcategorie, die van het volkslied. Mogelijk heeft dat latere onderzoekers op een dwaalspoor gebracht. In elk geval heeft de bepaling enkele inzenders er niet van weerhouden een Wilhelmusvariant in te sturen.

Ondanks de gunstige omstandigheden lijkt 'Wien Neêrlands bloed' aanvankelijk niet bijzonder te zijn aangeslagen, mischien zelfs minder dan het vrolijke 'Wij leven blij'.<sup>46</sup> Het werd herdrukt in een almanak van het Nut en er zijn wat contracten bekend uit liedboekjes van vrijmet-selaars, 'democrieten' en studenten; het circuleerde daarmee in de kringen waaruit het was voortgekomen.<sup>47</sup> De doorbraak kwam in 1830 met de Belgische Opstand. De uitbarsting van patriottische gevoelens

schepping hier een regel is ontleend. Of was ook dit lied van Tollens, die dan meer dan één inzending zou hebben ingestuurd?

38

Enschedé 1916: 249.

39

Prud'homme van Reine 1990: 447. Van Hall 1841: 253.

40

De publicist J.H. Swildens werkte een jaar lang samen met Van Kinsbergen aan zijn *Vaderlandsch A.B. Boek voor de Nederlandsche Jeugd* (1781) (Prud'homme van Reine 1990: 108). Swildens schreef vele 'leerzame volksliedjes', die hij aan vrouwen in de achterbuurten leerde. Hij betaalde hen om de liedjes verder te verspreiden. Zie Boeles 1884, 92 e.v.

41

Prud'homme van Reine 1990: 405.

42

Zie over Tollens: Huygens 1972.

43

Zie over de burgerlijke smaak van de vroege negentiende eeuw: Krol 1997.

44

Bijvoorbeeld De Gier 1984: 116; Noske 1966: 87.

45

Nehlsen 1993: 192.

46

Aldus Enschedé 1916: 249, die zich op een mededeling uit 1877 van De Roever baseert. In elk geval is 'Wij leven vrij' een



populair vaderlands lied geworden, dat gedurende de negentiende en twintigste eeuw heeft standgehouden. Ik heb het nog in 1964 geleerd op een openbare lagere school in Leidschendam van een, toegegeven, wat ouderwetse onderwijzer; 'Wien Neêrlands bloed' niet meer.

47

Enschedé 1916: 250.

48

Grijp 1995: 168.

49

Enschedé 1916: 252.

die met de mobilisatie gepaard ging, had een vloedgolf van vaderlandse liederen tot gevolg.<sup>48</sup> In deze tijd gaf de beroemde tenor Willem Pasques de Chavonnes Vrugt talrijke liefdadigheidsconcerten om geld in te zamelen ten behoeve van de militaire operatie in België. Vrugt was een oudleerling van Van Kinsbergens Instituut te Elburg, waar zo vlijtig de nieuwe volksliederen werden gezongen, en het verbaast dan ook niet dat hij ze nu op het programma zette. Het 'Wien Neêrlands bloed' kon eindelijk laten horen wat het waard was. In het begin van de twintigste eeuw herinnerde men zich nog 'hoe de geestdrift onzer vaders en grootvaders laaie gloed werd, als hij het nieuwe volkslied van Tollens zong, en hoe men naar hem kwam luisteren, alleen om één koeplet aanvangende:

Bescherm, o God!  
bewaak den grond,  
Waarop onze adem gaat;  
De plek, waar onze wieg op stond,  
Waar eens ons graf op staat

en dan geroerd in hart en nieren, met tranen in de oogen, ontvoerd aan zich zelve Vrugt toejuichten'.<sup>49</sup> Bilderdijk zei het zo (1831):

Ja, zijn zang kan boezems treffen,  
Hart en zin in kluisters slaan,  
Zielen boven de aard verheffen,  
Maar hij wierookt aan geen waan,  
En Oud-Neerland hoort hem aan.

De ontroering vertaalde zich in aanzienlijke inkomsten voor het goede doel. Een concert in de Amsterdamse Stadsschouw-



Willem Pasques de Chavonnes Vrugt (1798-1873), de zanger die 'Wien Neêrlands bloed' populair maakte.

burg voor de huisgezinnen van de in de strijd voor Koning en Vaderland gesneuvelden of gewonden, bracht f 2000 op.<sup>50</sup> Vrugt gaf het lied een bijzondere muzikale interpretatie: 'Als hij Tollens' volkslied zong, was zijn lied een kracht, die de harten der burgers binnendrong. Hij waagde daarbij vrijheden, die op muzikaal gebied vreemd waren. Bij de woorden van 't slot couplet "Behoed, o God, den koning lang / En 't lieve Vaderland!" maakte hij een zwellende en afnemende point d'orgue [= fermate] op "lang" en toonde daarbij dat hij over een verbazend geluid en een ruime borst te beschikken had."<sup>51</sup> Deze zangstijl kreeg navolging, onder meer van de zingende hofmechanicus en goochelaar Bamberg en diens zoon, de latere acteur Eduard Bamberg. Nog tijdens zijn afscheidstournee zong deze het 'in der maniere van Vrugt', met de ogen ten hemel geslagen en de hand op de borst, waarbij hij zichzelf in melodramatische geluiden scheen op te lossen, aldus een oor- en ooggetuige.<sup>52</sup>

In 1830-1831 heeft 'Wien Neêrlands bloed' zijn waarde als nationale hymne bewezen en we zien het lied vanaf die tijd inderdaad als zodanig fungeren. Het wordt aangegeven bij allerlei officiële gebeurtenissen, zoals feesten ter gelegenheid van het koninklijk huis, zangwedstrijden, enzovoort. Van een redelijke populariteit getuigt ook het gebruik in de contrafactuur. Het lied wordt regelmatig aangehaald als wijsaanduiding, niet alleen bij feestelijke gelegenheden, maar ook in algemene liedboekjes als, om er een paar te noemen, *Verzameling van gezelschapsliederen, bijeenvergaderd ten dienste van den beschaafden stand* (vijfde druk, Dordrecht 1539), *De*

*Nederlandsche zanger in alle gezelschappen* (Amsterdam 1852), *Vademecum voor den student. Liederenboek* (tweede druk, Utrecht 1864) en *De spoorwagen vol met zedelijke liederen ten dienste van alle fatsoenlijke gezelschappen* (ca. 1880). Deze liedboeken vallen in de categorie liedboeken 'voor fatsoenlijke gezelschappen', en dat is een andere dan die van de zogenoemde blauwboekjes voor de gewone man. Kennelijk sloeg Tollens' lied vooral aan bij wat de 'middenstand' genoemd werd. Daarmee ging het de weg van de vele 'volksliederen' die rond 1800 door verlichte kringen als die van het Nut werden geproduceerd voor het volk, met de beste opvoedende bedoelingen. Dit muzikale beschavingsoffensief richtte zich weliswaar op de gewone man, maar lijkt het meest te zijn aangeslagen bij de burgerij die zich daarboven verheven voelde.<sup>53</sup>

Interessant commentaar hierop geeft een anoniem, vermoedelijk nog vóór de Belgische Opstand. Sprekende over de liedjes van Wolff en Deken en over die van het Nut zegt hij: 'Het waren nimmer Volksliederen en zullen het nooit worden, evenmin als dat van onzen hooggewaarderden en verdienstelijken Tollens er ooit een zijn zal. In beschaafde Kringen moge men ze nu en dan aanheffen, bij den Volke, dat om zoo te spreken, het element is, waarin zij moeten leven en zich bewegen, vinden zij niet den ingang, dien men er zich van had voorgesteld, omdat de toon, te hoog gestemd, buiten zijne bevatting ligt. Wie door Volksliederen tot Vaderlands liefde, tot deugd en zedelijkheid onder den geringen stand (en dit doel zal men ze niet betwisten) wil opwekken en geleiden, moet geenszins den toon aanslaan, waarvoor hij ten eenemale onvatbaar is. Gejoel, vrolijk-

50

Reeser 1950: 32, naar het *Album W.P. de Chavonnes Vrugt* (1872).

51

Ibidem, naar de herinneringen uit 1884 van Herman Gerlings, geboren in 1816.

52

Enschedé 1916: 253.

53

Grijp 1995: 165, onder meer op grond van het commentaar van J.C.W. le Jeune uit 1828. Voor het verschil tussen liederen 'voor' en 'door' het volk zie Vos 1993: 26, voor de opvoedende liederen Van Dijk 1993.

heid, juichen, dardelheid, die zoo ligt tot het losbandige overslaat zijn kenmerken van het gemeen.<sup>54</sup> Deze woorden staan in verband met een betoog over het Wilhelmus, en het is inderdaad de relatie tussen 'Wien Neêrlands bloed' en het Wilhelmus die discussie omtrent deze problematiek uitlokt. Het dilemma van de beschaafde stand die een volkslied in de zin van een nationale hymne tot stand wil brengen, wordt in 1834 welsprekend verwoord door R.H. van Someren: 'Het moge waar zijn, dat een Volkslied geen straatlied is voor het zoogenaamd gemeen bestemd; maar het is even zeker, dat de Volkszangen niet uitsluitend voor de meest beschaafde standen behooren geschikt of alleen voor de Concertzaal bestemd te worden. (...) Het moet even gaarne gehoord worden in het paleis als in de hut, in de legerplaats als in den schouwburg.'<sup>55</sup> Van Somerens oplossing bestond uit een actualisering van het Wilhelmus – alweer – die hij aan de man trachtte te brengen door haar te laten zingen in schouwburgen in Rotterdam en Den Haag. Professionele zangers zouden het publiek ook kunnen laten horen hoe de vijfde en zesde regel moesten worden gezongen, die zoals bekend tekstplaatsingsproblemen gaven. Van Someren voegde nog een eis toe die aan een nationale hymne moest kunnen worden gesteld. Deze moest enerzijds niet te veel aan bepaalde personen en gebeurtenissen worden opgehangen, zoals het Wilhelmus, anderzijds ook weer niet te algemeen zijn, zodat het voor willekeurig welk land en volk zou kunnen dienen.

### Het Wilhelmus in de schaduw van 'Wien Neêrlands bloed'

De successen van Vrugt met 'Wien Neêrlands bloed' hebben het Wilhelmus niet de das omgedaan. Tijdens de Belgische Opstand stonden de liederen schouder aan schouder. Een verzameling liedpamfletten uit die tijd bijvoorbeeld bevat een *Groninger Studenten-lied* en een *Schutterslied* uit Zutphen, beide op de wijze van 'Wien Neêrlands bloed', en op het Wilhelmus een *Uitboezeming van eenen Noord-Nederlander* uit Groningen en *Glossen op het Volkslied* van het Utrechtse Studenten-Jagerskorps.<sup>56</sup> In 1834 schrijft G.D.J. Schotel inderdaad, dat de 'uitmuntende volkszang van den voortreffelijken Tollens' het Wilhelmus niet heeft kunnen verdringen, ondanks de verouderde tekst. Schotel plaatste het Wilhelmus in de traditie van de romantische belangstelling voor het middeleeuwse volkslied, die in Nederland na het bezoek van de Duitse letterkundige Hoffmann von Fallersleben (1821) en de verzamelbundel van Le Jeune (1828) voorzichtig begon te ontluiken.<sup>57</sup> Dit was juist gezien. Het Wilhelmus voldeed grotendeels aan wat Herder en andere Duitse romantici onder een volkslied verstonden: een anoniem lied, wijdverbreid onder het volk, mondeling en als gevolg daarvan in vele varianten overgeleverd.

In 1834, na de krijgshandelingen in België, coëxisteerden de beide volksliederen vreedzaam. Zoals de zojuist geciteerde Wilhelmusonderzoekers waarderende woorden hadden voor 'Wien Neêrlands bloed', zo stelde Van Hall, die Van Kinsbergen had geassisteerd bij de prijsvraag, dat de twee prijswinnende liederen tijdens

54

Den Haag KB, hs. 68 B 4, fol. 28v, geciteerd naar de transcriptie die Karel Bostoen mij ter beschikking stelde. Over dit handschrift zie ook Hofman 1996: 9.

55

Van Someren 1834: II. 56

Bundel van 37 pamfletten over vooral Groningse vrijwilligers in de Belgische Opstand, in het Volkskundemuseum te Antwerpen, voor-malige collectie J. Pollmann, inv. P 73.

57

J. le Jeune, *Letterkundig Overzicht en proeven van de Nederlandsche Volkszangen sedert de XVde Eeuw* (Den Haag 1828).

openbare en bijzondere feestelijkheden gezongen werden, 'bij afwisseling met het onvergeetbare *Wilhelmus van Nassouwen*'.<sup>58</sup> 'Wien Neêrlands bloed' had nu evenwel zijn *finest hour* beleefd en zou na nog enkele tientallen jaren van redelijke populariteit op zijn retour gaan. Het *Wilhelmus* daarentegen stond een eeuw vol dynamiek te wachten.

In deze tijd van eendracht, direct na de Belgische Opstand, weerklonk echter ook een geluid dat nieuwe conflictstof in zich droeg. De historicus Groen van Prinsterer, een van de voormannen van het protestantse reveil, prees in 1834 zowel 'Wien Neêrlands bloed' als het *Wilhelmus*, maar bij een vergelijking van de twee miste hij in het officiële volkslied de christelijke toon, waarvan het *Wilhelmus* is doortrokken.<sup>59</sup>

Tijdens de Aprilbeweging, het protestantse antwoord op de wederinvoering van het bisschoppelijke bestel in Nederland, werd het *Wilhelmus* voor partijpolitieke doeleinden aangewend. In 't *Wilhelmus, der Geuzen* 'loeide' de papenhaat:

Hij [de Paus], die zich zonder  
rechten,  
Heeft tot een Heer gemaakt,  
Spreekt weêr tot ons als knechten,  
Naar wier beheer hij haakt:  
Hij wil ons overvleugelen,  
En door zijn Bisschopsschaar,  
Als ketters wreed beteuvelen,  
Als voor drie-honderd jaar.<sup>60</sup>

Deze calvinistische toe-eigening van het *Wilhelmus* zou doorzetten, zij het niet in zo'n agressieve vorm. J. Postmus noemde het *Wilhelmus* in 1906 de 'wapenkreet van het herlevend Calvinisme', al nam hij

afstand van 't *Wilhelmus, der Geuzen*.<sup>61</sup>

Sindsdien is een bijzondere band blijven bestaan tussen het *Wilhelmus* en het christelijk volksdeel, dat het lied ook in de kerk zong – hoewel dat vaak tot discussies heeft geleid.<sup>62</sup> In orthodox-christelijk Nederland, waar het *Wilhelmus* het 'drievoudige snoer' God-Nederland-Oranje levendig moet houden,<sup>63</sup> lopen de emoties over het volkslied nog steeds het hoogst op. Hier is ook het huidige *Wilhelmus*onderzoek geconcentreerd. Ik kom later terug op de betekenis van het *Wilhelmus* in verzuild Nederland.

#### De emancipatie van het *Wilhelmus*

In de tweede helft van de negentiende eeuw hadden culturele ontwikkelingen plaats die in het voordeel van het *Wilhelmus* werkten ten opzichte van 'Wien Neêrlands bloed'. In algemene zin kunnen we denken aan de toenemende belangstelling voor de vaderlandse geschiedenis en de cultuur van de Gouden Eeuw, het zogenoemde cultureel nationalisme.<sup>64</sup> De historische dimensie van het *Wilhelmus*, die ooit als een bezwaar was ervaren, werd nu een pré. Men denke aan de geestdrift van de historicus Hofdijk, die het *Wilhelmus* zag als 'een historiesch volkslied, zooals geen enkele andere nacie er een bezit'.<sup>65</sup> In de historieschilderkunst kreeg het *Wilhelmus* een plaatsje in de vaderlandse geschiedenis toebedeeld: J. Spoel (1820-1868) vereeuwigde het fictieve moment waarop de vermeende dichter Marnix van Sint Aldegonde het lied voordroeg voor Willem van Oranje. Deze scène is onge-

58

Van Hall 1841: 253.

59

Groen van Prinsterer

1834: 7.

60

't *Wilhelmus, der Geuzen*: 2 (strofe 6) (Amsterdam z.j.), KB, pamflet 29665.

61

Postmus 1906: 28.

62

Hierover uitvoerig Duijzer-van Dijk en Duijzer 1995, hoofdstuk iv.

63

Ibidem, 60; het 'drievoudig snoer' is van Isaac da Costa.

64

Voor deze stroming zie Bank 1990.

65

Zie het citaat in de bijdrage van De Bruin, p. 16.

Marnix van Sint Aldegonde draagt zijn juist voltooide *Wilhelmus* voor in aanwezigheid van Willem van Oranje. Gravure van H. Sluyter naar een schilderij van J. Spoel (1820-1868).



twijfeld geïnspireerd op het bekende schilderij van Pils, die de dichter van de *Marseillaise* zijn lied liet voordragen voor de burgemeester van Straatsburg.<sup>66</sup> Oude literatuur zoals die van Vondel, wiens standbeeld in 1867 werd onthuld, speelde ook een belangrijke rol in het cultureel nationalisme. Men kan zich voorstellen dat in zo'n klimaat ook de literaire waardering voor de oorspronkelijke *Wilhelmustekst* kon groeien.<sup>67</sup> Een waardering die Boutens later de verzen zou ontlokken:

Zang van harden strijd en lijden  
afgewonnen,  
geliefd als moeder mint de vrucht  
van felste smart,  
juweelen kroon, uit zuiver  
heldenbloed geronnen,

dat altijd vloeibaar wordt in  
Hollands zingend hart<sup>68</sup>

en tenslotte zijn apotheose zou beleven bij Martinus Nijhoff, die het *Wilhelmus* als *poésie pure* beschouwde en tot de allergrootste poëzie rekende (1926).<sup>69</sup> Omgekeerd evenredig met de herwaardering van het oude *Wilhelmus* daalde de ster van Tollens, wiens poëzie in de ogen van de Tachtigers geen genade kon vinden. Cornelis Paradijs (pseudoniem van Frederik van Eeden) had zijn pen gedoopt in het sarcasme van de stijllimitatie toen hij in 1885 dichtte:

Tril cither! dichtvuur blaak!  
O gij, mijn lier, sta pal!  
Klinkt, snaren van mijn hart, met

daav'rend woordgeschal [...]  
 Wat pocht ge, o Albion, op  
 Shakespeare of op Byron,  
 Alsof soms Tollens 't niet veel  
 mooier nog dan zij kon.  
 Richt eere teekens op, gaat  
 monumenten bouwen,  
 Wij hebben Tollens óók in  
 marmer uitgehouwen!<sup>70</sup>

De omslag in waardering voor de twee volksliederen speelde zich niet alleen op de Parnassus af. Een oud-soldaat bekende het 'Wien Neêrlands bloed' ooit mooi te hebben gevonden maar het anno 1880 graag door het Wilhelmus vervangen te zien. Hij oogstte de bijval van een gepensioneerd majoor, die stelde dat een echt volkslied in bloed gedoopt moest zijn.<sup>71</sup>

De historische belangstelling gold niet alleen de oorspronkelijke tekst van het Wilhelmus maar ook de melodie. Was deze in de loop van twee eeuwen tot een vrolijke mars getransformeerd, in 1871 publiceerde de Amsterdamse theoloog A.D. Loman een oude melodie van het Wilhelmus, in de bundel *Oud-Nederlandsche liederen uit den 'Gedenck-clanck' van Adrianus Valerius* (1871). Valerius' versie uit 1626 was in historische kringen weliswaar niet geheel onbekend, maar werd nu door Loman aan een breder publiek gepresenteerd. De reactie lijkt aanvankelijk vrij lauw te zijn geweest. Verrassend genoeg was het een Duitse bewerking die het Wilhelmus in deze zogenoemde 'oude zetting' populair zou helpen maken. Het gaat om een cyclus voor bariton, koor en orkest van de Weense componist Eduard Kremser, die een aantal Valeriusliederen uit Lomans bundel liet vertalen en in een romantisch-heroïsch

programma schikte. Na een *Klage* van het koor draagt de bariton – Willem van Oranje – het Wilhelmus voor, dat wordt gevolgd door een *Kriegslied, Abschied, Berg op Zoom* ('Merck toch hoe sterck', in het Duits: 'Seht welche Macht sie gebracht uns zur Schlacht') en tenslotte het befaamde *Dankgebet* 'Wir treten zum Beten vor Gott dem Gerechten' ('Wilt heden nu treden voor Godt onse Heere'). Deze *Sechs Altniederländische Volkslieder* gingen in Wenen in première (1877) en hadden groot succes bij het publiek, dat in de oude Nederlandse vrijheidsstrijd tegen Spanje een parallel zag met de recente Frans-Duitse oorlog van 1871.<sup>72</sup> Tot de geestdriftigen behoorden de bekende muziekcriticus Eduard Hanslick en de Duitse keizer Wilhelm II. Laatstgenoemde beval in 1893 de liederen op de scholen in verscheidene delen van zijn rijk te laten zingen.

Kremser's cyclus werd ook in Nederland door menig koor uitgevoerd, onder meer in Rotterdam (1879, 1880), Deventer (1882) en Den Bosch (1890, 1892).<sup>73</sup> De latere Wilhelmusvorser J.W. Enschedé verklaarde dat de Nederlandse oren pas door dergelijke uitvoeringen voor Valerius' liederen werden geopend. Hijzelf hoorde de liederen in 1880 zingen door het Rotte's mannenkoor. 'Geheel onkundig als ik toen was van hetgeen ik eigenlijk hoorde – ik vermoedde in de verste verte niet hier te doen te hebben met oud-Nederlandse muziek en hield ze voor moderne Duitse zangstukken – gaf ik bij mij zelf den grootsten lof aan den componist der wijzen, aan Kremser.'<sup>74</sup> We zien dat de oude Valeriusversie goed paste in het toonaangevende romantische Duitse muziekidoom van die jaren, dat wezenlijk door het volkslied (in

66

Zie p. 136.

67

Voor een overzicht van de literaire waardering van het Wilhelmus, zie Brom 1932: 241 en Hans 1941: 79.

68

Geciteerd naar Hans 1941: 81.

69

M. Nijhoff, 'Het Wilhelmus', in: *NRC*, 20 februari 1926.

70

Uit Paradijs' *Grassprietjes* (1885), geciteerd naar Knippenberg 1936: 17.

71

Maljaars en Lenselink 1993: 25, 26 (nrs. 60 en 62).

72

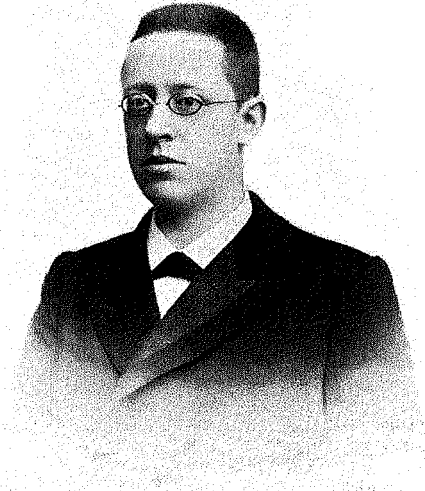
Uitvoerig over deze cyclus Nehlsen 1993: 237 e.v. Zie ook diens bijdrage aan deze bundel, p. 102.

73

Nehlsen 1993: 274.

74

Enschedé 1894: 187. Overigens werden Valerius' liederen ook door anderen uitgevoerd, onder meer door het bekende a-capella-koor van Daniël de Lange, dat een keur van Oud-nederlandse liederen op het repertoire had, waaronder het Wilhelmus.



Wilhelmusonderzoeker  
Jan Willem Enschedé  
(1865-1926).

75

Er zijn weliswaar voor de Wilhelmusversies rond 1600 geen tempo-indicaties bekend, maar volgens een algemeen inzicht in de huidige muziek-historische uitvoeringspraktijk lagen de tempi van oude muziek oorspronkelijk aanmerkelijk hoger dan bij herinterpretaties in de romantische traditie van de negentiende en twintigste eeuw.

76

Enschedé 1894; Van Duyse 1903-1908, deel II: 1620 e.v. Voor enkele voorbeelden zie de bijdrage van De Bruin, p. 27.

77

Duijzer-van Dijk en Duijzer 1995: 96.

78

Brief van 11 januari 1899 van de minister aan Oorlog aan J.W. Enschedé, die kennelijk had geprotesteerd omdat bij een inspectie door Wilhelmina in 1898 op de Renkumse heide het Wilhelmus in de oude in plaats van de nieuwe toonzetting was gespeeld. Geciteerd naar Duijzer-van Dijk en Duijzer 1995: 84.

79

Nehlsen 1993: 263; Duijzer-van Dijk en Duijzer 1995: 94.

80

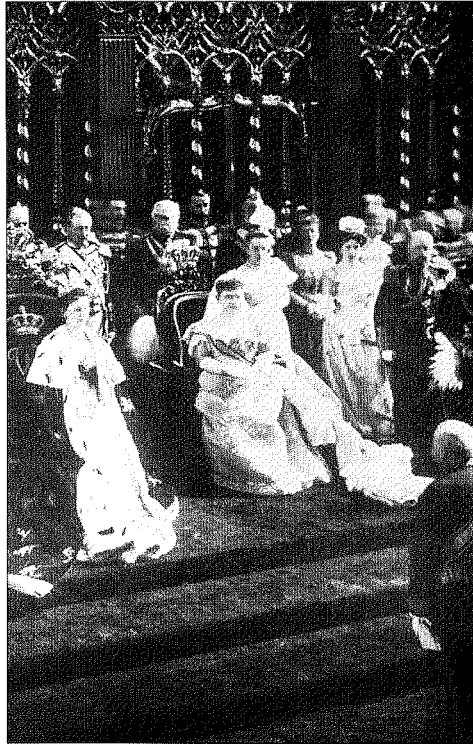
Couvé 1958: 278, 286.

Herderiaanse zin) was beïnvloed. Daarbij moet worden aangetekend dat de melodie aan het einde van de negentiende eeuw ongetwijfeld werd gezongen in het gedragen, plechtstatige tempo dat heden ten dage gebruikelijk is, dus als een koraal. Het tempo zal in de zestiende en zeventiende eeuw aanmerkelijk hoger zijn geweest.<sup>75</sup>

De ironie wil dat Enschedé later juist herhaaldelijk zou pleiten tegen de Valerius-versie van het Wilhelmus. Hij realiseerde zich met de Gentse volksliedonderzoeker Florimond van Duyse dat de melodie in Valerius' redactie slechts een van de vele varianten uit die tijd was, zeker niet de oudste en evenmin de mooiste.<sup>76</sup> Zijn musicologische oppositie vond enig gehoor, zozeer zelfs dat koningin Wilhelmina in 1909, tijdens een tuinpartij op Het

Loo, drie versies liet spelen om te kunnen kiezen tussen de Prinsenmars (versie 1764), de zogenoemde koraalversie van Valerius (1626) en een nog oudere variant van de melodie 'uit 1568'.<sup>77</sup> Het bleef Valerius.

Niet alleen het 'volk' begon het Wilhelmus meer en meer te waarderen, ook het koningshuis zelf droeg bij aan de emancipatie van het oude lied door het als koningshymne uit te verkiezen. Koning Willem III had al in 1855 bepaald dat bij elke inspectie door hemzelf of een der kroonprinsen het Wilhelmus moest worden gespeeld (dat betrof uiteraard de Prinsenmars, de 'nieuwe versie' dus) en dit werd door Wilhelmina in 1898 bij Koninklijk Besluit herbevestigd.<sup>78</sup> Maar onderwijl had zij een voorkeur voor de oude melodie ontwikkeld. Al in 1891 waren beide versies,



Koningin Wilhelmina onderweg van het paleis naar de Nieuwe Kerk op de dag van haar inhuldiging, 6 september 1898.

De inhuldigingsplechtigheid.

oud zowel als nieuw, ten gehore gebracht tijdens een staatsbezoek van keizer Wilhelm II. De keizer had zich enthousiast getoond voor de oude versie.<sup>79</sup> Bij de inhuldiging van Wilhelmina op 6 september 1898 klonken beide versies. Om 11 uur 's ochtends, toen de achttienjarige prinses in een glazen koets de Dam naderde, speelde de militaire muziek het 'vrolijk schallende' Wilhelmus – kennelijk de Prinsenmars. Nadat de koningin de troon betreden had, met een buiging begroet door de koninginmoeder, namen beide koninginnen plaats op de troonzetel, terwijl het koor het Wilhelmus aanhief, naar we mogen aannemen in de versie van Valerius. In het elite-koor, onder leiding van Willem Mengelberg, herkennen we de namen van beroemde vocalisten als de sopraan Aaltje Noorde-

wier-Reddingius, de alt Pauline de Haan-Manifarges, de tenoren Johan Rogmans en Jacques Urlus en de bassen Johan Messchaert en Jos. Orelia. Zij werden begeleid door blazers en pauken van het Concertgebouworkest. 'Intusschen nam het schitterende gevolg de plaatsen in om den troon, waarbij de 4 kolonels bij het voorbijgaan met de regimentsvaandels zwaaiden. Heerlijk was het schouwspel, de Koningin zittende op den Troon in den vollen luister van Hare Waardigheid en blijkbaar in vol besef van de grootheid van dit oogenblik', aldus een dagbladverslag van de plechtigheid.<sup>80</sup>

Nationale hymnen groeien op momenten van sterke collectieve ervaringen, en dit was zo'n moment. Niet alleen bij de plechtigheid in Amsterdam klonk het Wilhel-



mus, het werd ook in diverse bewerkingen, te midden van vele andere nieuw vervaardigde zangen, aangeheven bij vieringen in het land. Daarbij kwamen ten minste twee mensen op het idee de oude tekst te actualiseren tot 'Wilhelma van Nassouwe': de journalist Ch. Boissevain (via Vondel) en de dichter N. Beets.<sup>81</sup> Vanaf 1898 zijn de dagen van het 'Wien Neêrlands bloed', dat tijdens de inhuldiging niet had weerklonken, geteld. Sindsdien heerste er verwarring over het volkslied. In de twaalfde druk (1916) van *Kun je nog zingen, zing dan mee!* stond 'Wien Neêrlands bloed' nog vooraan in de bundel, inmiddels door J.W. Dalfsen ontdaan van de kennelijk toen ook al onsympathieke 'vreemde smetten'.<sup>82</sup> In de 21e druk van 1923 is het evenwel opgeschoven naar de derde plaats, achter het Wilhelmus naar Valerius en het *Wilhelmuslied* (een geteksteerde versie van de Prinsenmars). De verwarring trad ook op in het buitenland, waar gezanten zich afvroegen welk van de twee volksliederen bij officiële gelegenheden moest worden gespeeld. Een verzoek om opheldering van een van hen, W.L.F.C. Ridder van Rappard uit Kopenhagen, had tot gevolg dat deze 'futiele quaestie' op de agenda van de ministerraad kwam, die tenslotte, buiten de notulen, op 10 mei 1932 ten gunste van het Wilhelmus besloot.

Uit de uitgebreide correspondentie tussen de betrokken departementen wil ik alleen de aantekeningen aanhalen die het hoofd protocol van het ministerie van Buitenlandse zaken maakte in de marge van Rappards brief.<sup>83</sup> Deze jonkheer Rendorp mopperde over 'een soort van reclame die in de laatste 25 jaar voor het Wilhelmus is gemaakt' en bracht de 'vogue' voor het

Wilhelmus in verband met het enthousiasme van de Duitse keizer. Maar het 'burgerlijke en wansmakelijke lied van Tollens' was er nu eenmaal en had recht van bestaan, aldus het hoofd protocol.

Dergelijk ambtelijk conservatisme zal niet de enige drempel zijn geweest die een officiële erkenning van het Wilhelmus vertraagde. Ook de verzuiling speelde een rol. Het antipapisme zoals dat uit 't *Wilhelmus, der Geuzen* van 1853 had gesproken, was bij het katholieke volksdeel nog niet vergeten. De monarchale gezindheid van de rooms-katholieken en Wilhelmina's verzekering dat 'Oranje aan gehéél het volk zijn geneigheid schenkt, en dat de liefde van gehéél het volk in het Vorstenhuis welkom is' (aldus Anton van Duinkerken) hadden echter zoveel van het wantrouwen weggenomen dat de Nijmeegse hoogleraar Gerard Brom zich in 1932 vol geestdrift kon inzetten voor het Wilhelmus; het was toen 'Goddank geen partijzang meer'.<sup>84</sup> Dat het voor rooms-katholiek Nederland aanvaardbaar was geworden, vinden we in 1938 bevestigd bij de jezuiet Van Woesik: 'De Nederlandsche katholieke vroomheid heeft zich, tenslotte althans, in dit "Geuzenlied" herkend.'<sup>85</sup> Dit weerhield protestanten er niet van het Wilhelmus als partijlied te gebruiken en het op politieke bijeenkomsten van bijvoorbeeld de Anti-Revolutionaire Partij te zingen.<sup>86</sup>

De bezwaren van socialistische zijde waren hardnekkiger dan bij de katholieken. Zij die bij de inhuldiging van Wilhelmina verstek hadden laten gaan, begonnen pas het Wilhelmus te zingen toen de NSB zich er meester van dreigde te maken. In 1933 moest de sociaal-democratische vakbondsman Henri Polak eraan te pas

81  
Leendertz 1925: 84.  
Zie ook Couvée 1958:  
122.

82  
Dalfsen bewerkte Tollens' tekst tot 'Wien Neêrlands bloed door d'aders vloeit, / Wien 't hart klopt fier en vrij, / Wie voor zijn volk van liefde gloeit, / Verheff' den zang als wij!' enzovoort.

83  
Duijzer-van Dijk en Duijzer 1995: 97 e.v.  
84

O.m. in Brom 1932.

85  
Geciteerd naar  
Duijzer-van Dijk en  
Duijzer 1995: 86.

komen om het op het repertoire van de 'Stem des Volks' te krijgen. Enkele groepelingen bleven weigeren het Wilhelmus te zingen, zoals de religieus-socialisten, die het als een antisocialistisch, antirevolutionair en antipacifistisch lied beschouwden dat stond voor reactie, vorstenvleierij en militarisme.<sup>87</sup>

Het gevaar van toe-eigening door de NSB was reëel. In 1935 was het Wilhelmus met toelichting verschenen in de Kleine Nationaal Socialistische Bibliotheek, ten dienste van de scholing.<sup>88</sup> Dit wierp zijn 'vruchten' af. Toen Wilhelmina in 1938 op het balkon van het Paleis op de Dam verscheen, drong een colonne zwarthemden brutaal door de menigte naar voren om met gestrekte arm het Wilhelmus mee te zingen.<sup>89</sup> Een soortgelijk incident deed zich voor toen NSB'ers op een galabijeenkomst in Den Haag de koningin met hetzelfde gebaar het Wilhelmus toezongen, waarop zij de woorden uitsprak: 'Wij willen onszelf zijn en blijven.'<sup>90</sup> Het 'Dietsche bloed' dat de NSB graag zong, verwijst naar de Groot-Nederlandse gedachte, die de beweging zich trachtte toe te eigenen. Ook daarin speelde het Wilhelmus een rol.

### Het Wilhelmus in Vlaanderen

In Vlaanderen is het Wilhelmus gekoppeld aan diezelfde Groot-Nederlandse gedachte. Al in de tijd van het ongedeelde koninkrijk werd dergelijke gedachten gekoesterd en uitgedragen door J.F. Willems (1793-1846). In diens bekende bundel *Oude Vlaemsche liederen* komt het Wilhelmus tweemaal voor: in de versie van Valerius (dus ruim twintig jaar vóór Loman in het

Noorden) en als 'nieuwe wijs'. Willems' bundel werd in 1848 postuum uitgegeven en uitgebreid door F.A. Snellaert (1809-1871), die hem opvolgde als voorman van de Vlaamse emancipatie. Deze sprak van een 'meesterstuk van volkslied' en was bij lezing ervan geneigd het hoofd te ontbloeten.<sup>91</sup>

Door de Belgische revolutie had het Groot-Nederlandse ideaal enige tijd moeten plaatsmaken voor een Vlaams-Duitse toenadering. In dat kader vond Hoffmann von Fallersleben een warm onthaal in Vlaanderen. Het Pangermaanse, Dietsch-landistische en Aldietse gedachtengoed hield wat de Duitsers betreft in dat de Nederlanden bij Duitsland hoorden. Voor Hoffmann von Fallersleben moet dit een reden zijn geweest om de derde strofe van zijn Deutschlandlied (1841) aanvankelijk in het 'Vlaams' te dichten:

Eenigheid en Recht en Vrijheid  
sein des Segens onderpand,  
in den glans van desen Segen  
bluuje 't dietsche Vaderland!<sup>92</sup>

Na de omwenteling van 1848 namen de Vlaams-Duitse vrijages snel af. Het Wilhelmus was echter niet vergeten. Zo werd het uitgevoerd bij de herdenkingsfeesten in 1876 van de Pacificatie van Gent (1576).<sup>93</sup> Florimond van Duyse, zoon van de dichter-activist Prudens van Duyse, verrichtte aan het begin van de twintigste eeuw in Gent belangrijk muziekhistorisch onderzoek naar de oorsprong van het Wilhelmus, waarover hij zich in voor zijn doen ongewoon lyrische bewoordingen uitliet.<sup>94</sup> In 1930 had in dezelfde stad een incident plaats bij de opening van het academisch

86  
Ibidem, 89.  
87  
Uit *De Blijde Wereld* (1932), geciteerd naar: ibidem, 87-88.  
88  
Maljaars en Lenselink 1993: 55, nr. 146.  
89  
Van Reest 1954: 102.  
90  
Carmiggelt 1989: 70.  
91  
Hans 1941: 81. Voor een beknopt overzicht van de rol van Willems en Snellaert in de Vlaamse Beweging, zie De Smedt 1993, en meer toegespitst op het lied: Vos 1993: 66-72.  
92  
Der Dunk 1966: 179.  
93  
Fredericq 1881: 60-61.  
94  
Van Duyse 1903-1908, deel II: 1663 noemt het Wilhelmus een 'schitterende diamant'.

jaar. Toen het orkest de *Brabançonne* inzet, werd dit overstemd door mensen die *De Vlaamse Leeuw* zongen. Bij het derde couplet begon het orkest mee te spelen en toen het uit was, ging men verder met het Wilhelmus. In een onmiskenbaar Groot-Nederlands commentaar op deze gebeurtenis stelde de Nederlandse dichter P.N. van Eyck dat het Wilhelmus óók aan Vlaanderen behoort. Wie het voor het Noorden opeist, toont klein-nederlandse bekrompenheid.<sup>95</sup>

95  
Van Eyck 1931. Dit is een reactie op een redactioneel stukje onder de titel 'Wilhelmus te onpas' in *De Gids* 94 (1930) deel IV: 280-281. Vergelijk ook de bijdrage van Verschaffel, p. 176.

96  
Heruitgezonden op de BRT op 12 juli 1987; zie ook het interview met de maker in de *VPRO-gids* van die week en de illustratie op p. 179.

97  
Zie de bijdrage van Verschaffel, p. 179.

Dergelijke gedachten leven anno 1998 nog steeds. In een recente documentaire over de Belgische nationale hymne wordt betreurd dat het Wilhelmus, dat door een Vlaming (Marnix van Sint Aldegonde) zou zijn geschreven, in Vlaanderen 'niet meer' de nationale hymne is. 'Handige harry's uit het noorden' hebben het lied ingepikt, aldus de maker.<sup>96</sup> Het Wilhelmus wordt verder nog jaarlijks gezongen in kringen van Vlaamse nationalisten: tijdens de IJzerbedevaart en het Vlaams Nationaal Zangfeest in Antwerpen, waar ook liederen als *De Vlaamse Leeuw* en *Die Stem van Zuid-Afrika* klinken.<sup>97</sup>

### Een theoretisch besluit

Gaan we ervan uit dat sterke collectieve ervaringen bepalend zijn voor de acceptatie dan wel handhaving van nationale hymnen, dan zijn er in de bestudeerde periode (1813-1939) drie van zulke momenten geweest. Ten eerste de bevrijding van de Franse overheersing in 1813, ten tweede de Belgische Opstand van 1830-1831 en ten derde de inhuldiging van Wilhelmina in 1898. Een vierde ervaring, de Tweede

Wereldoorlog, zou spoedig volgen. In 1813 was het het aloude Wilhelmus, waar de collectieve gevoelens van blijdschap en enthousiasme voor de nieuwe Oranjevorst op werden geprojecteerd en dat daarmee zijn positie als nationale hymne *avant la lettre* bevestigd zag. De diffuse vorm van het lied was weliswaar een belemmering geweest, maar Van Kinsbergens initiatief kwam te laat om de nationale emoties te verzilveren met de algemene omarming van een nieuwe hymne. Tollens' deftige 'Wien Neêrlands bloed' sloeg pas aan tijdens de crisis van 1830-1831, zonder het Wilhelmus te verdringen overigens. In de tweede helft van de eeuw verschoof de literaire en muzikale smaak langzaam ten gunste van het Wilhelmus in de oude versie van Valerius. Dit was qua karakter een geheel ander lied dan de Prinsenmars van 1814, die zich uit de oude melodie had ontwikkeld en het opgewekte karakter had behouden. Het Wilhelmus kreeg nu een plechtige, koraalachtige melodie (althans dat maakte men ervan) en een historische tekst: in feite een romantische reconstructie. De nieuwe voorkeur hing samen met de opkomst van het cultureel nationalisme en de belangstelling voor het roemrijke verleden van het land, inclusief oude literatuur en liederen, met de beweging van de Tachtigers en met de Duitse muzikale Romantiek. Deze ontwikkeling werd bezegeld tijdens de fascinerende inhuldiging van het piepjonge koninginnetje, met wier persoon het Wilhelmus vereenzelvigd werd; Wilhelmina had het Wilhelmus tot koningshymne verheven.

Het relaas van de twee concurrerende volksliederen heeft ook theoretisch het een en ander opgeleverd. Dat betreft voor alles

de populariteit, in de zin van de verspreiding onder de gehele bevolking, waarbij vooral aan de oppositie elite-volk wordt gedacht. Het volkslied – de term is con-temporain – is volkslied in drie betekenissen tegelijk. Ten eerste die van nationale hymne, ten tweede die van lied *door* het volk en ten derde die van lied *voor* het volk. De positie van het Wilhelmus als nationale hymne, in de zin van het lied waaraan nationale gevoelens worden verbonden bij uitstek, is in 1813 feitelijk onomstreden. Als model voor het concept nationale hymne kwam naast het oude Wilhelmus alleen het Engelse ‘God Save the King’ in aanmerking, dat inderdaad vaak genoemd wordt. In Nederlandse vertogen uit de periode na 1813 speelt de Marseillaise begrijpelijkerwijze geen enkele rol. Het Wilhelmus neemt zijn plaats in in de klassieke, binaire typologie van een plechtige en een vrolijke (marsachtige) hymne, die we al door Van Kinsbergen gehanteerd zien. De tweede betekenis van ‘volkslied’ die op het Wilhelmus wordt betrokken is die van een *door* het volk gezongen oud, anoniem en mondeling overgeleverd lied, zoals dat door de Duitse dichter J.G. Herder in 1773 was benoemd. Dat het Wilhelmus *door* het volk gezongen wordt, erkent elke auteur; de verbinding met het ‘middeleeuwse’ volkslied wordt voor het eerst door Schotel (1834) gelegd. Tenslotte is er de betekenis van een lied *voor* het volk, in de zin van de beschavende liedjes vervaardigd door goedwillende burgers ten behoeve van de lagere standen. De geactualiseerde versies van het Wilhelmus zijn daar perfecte voorbeelden van. Ze maken zelfs gebruik van een oorspronkelijke melodie ‘in de volkstoan’, precies zoals Betje Wolff, Aagje

Deken, J.H. Swildens en de heren van het Nut dat deden. En met een even bescheiden succes. Van Kinsbergen wilde ook een volkslied *voor* het volk maar paste een moderner concept toe: hij liet er een melodie bij componeren, expliciet ‘in de volkstoan’. Deze methode, later met succes toegepast door J.P. Heije, leverde een product op dat vooral in ‘fatsoenlijke’ milieus aansloeg. Als er geen Belgische Opstand was geweest, waren ongetwijfeld de pessimistische voorspellingen uitgekomen van de anonieme auteur die Tollens’ lied als ‘geen volkslied’ karakteriseerde.

Dit alles heeft te maken met de spanning tussen spontane en gewenste populariteit. De prijsvraagdeelnemer die voorstelde zijn volkslied op scholen, op de vloot en in het leger aan te leren zodanig dat niemand zou merken dat het van hogerhand kwam, voelde het dilemma perfect aan. Opgelegde populariteit is geen echte populariteit. Vandaar ook dat Scheltema hoopte op een oordeel van de ‘volksgeest’. Deze geest wilde echter zoals zo vaak niet reageren op bedenkels *voor* het volk. (Dit is overigens geen wet van Meden en Perzen; er zijn gevallen bekend waarbij liedjes *voor* het volk wel degelijk zijn aangeslagen.)

Voor verschillende auteurs reikte het probleem verder. Behalve voor het volk diende het lied ook voor de elite acceptabel zijn: het moest even gaarne in het paleis als in de hut worden gezongen, aldus Van Someren. Of in de woorden van Van Kinsbergen: het moest eenvoudig aan het verhevene paren. Daarnaast waren er inhoudelijke eisen. Het volkslied moest vanzelfsprekend de eenheid bevorderen en nationale gevoelens aanwakkeren. Interessant is de voorwaarde van Van Someren dat

er een midden moest worden gevonden tussen enerzijds te veel tijd- en persoonsgebondenheid en anderzijds een te algemene strekking waardoor elke willekeurige natie het lied zou kunnen zingen. De oude Wilhelmustekst was in zijn visie te tijd- en persoonsgebonden en het wat kleurloze 'Wien Neêrlands bloed' leed aan het tweede euvel.<sup>98</sup> Deze laatste handicap is later door anderen expliciet naar voren gebracht: Tollens' lied werd te weinig nationaal bevonden. Het nadeel van de tijd- en persoonsgebondenheid van het Wilhelmus was ten tijde van het cultureel nationalisme in een voordeel verkeerd.

<sup>98</sup> Busken Huet gebruikte in 1874 nog dezelfde overwegingen, maar dan ten gunste van 'Wien Neêrlands bloed'. Zie Enschedé 1916: 245.

Tenslotte de wens van de christelijke dimensie, waaraan het liberale 'Wien Neêrlands bloed' naar de smaak van sommige protestanten te weinig tegemoetkwam. Deze wens, waaraan het Wilhelmus wel voldeed, droeg de splijtzwan van de verzuiling in zich en hield een toe-eigening door het calvinisme in. Daardoor werd het lied voor andersdenkenden moeilijk te verteren. Het was de monarchale gezindheid van de katholieken die hen zich uiteindelijk weer met het klinkende symbool van het Oranjehuis deed verzoenen. De antimonarchale socialisten hadden daar de NSB voor nodig (die zich het lied trachtte toe te eigenen) en sommigen van hen zelfs een wereldoorlog. Het waren dynamische tijden voor een nationale hymne.

## Literatuur

- Bank, J.Th.M., *Het roemrijk vaderland. Cultureel nationalisme in Nederland in de negentiende eeuw* (Den Haag 1990)
- Boeles, W.B.S., *De patriot J.H. Swildens, zijn arbeid ter volksverlichting geschetst* (Leeuwarden 1884)
- Brom, G., 'Het Wilhelmus', *De Gids* 96 (1932), III, 241-260
- Carmiggelt, S., *Zelfportret in stukjes* (Amsterdam 1989)
- Couvée, D.H., *Leve de Willemien! Het jaar 1898 opnieuw beleefd* (Den Haag 1958)
- Couvée, D.H., en G. Pikkemaat, 1813-15. *Ons koninkrijk geboren* (Alphen aan den Rijn 1963)
- Dijk, M. van, 'Sporen van een beschavingsoffensief. De "stichtelijke toon" in het profane Nederlandse lied van de achttiende en negentiende eeuw', *Volkskundig Bulletin* 19 (1993) 182-207
- Duijzer-van Dijk, B.W., en D. Duijzer, *'In der gerechtigheid'. Het Nederlandse volkslied als lied van de bevrijding* (z.pl. 1995)
- Dunk, H. von der, *Der deutsche Vormärz und Belgien 1830-1848*. Dissertatie Universiteit Utrecht (Wiesbaden 1966)
- Duyse, F. van, *Het oude Nederlandsche lied*. 3 delen (Den Haag / Antwerpen 1903-1908)
- Enschedé, J.W., 'De melodie van het Wilhelmus', in twee delen, *Oud-Holland* 12 (1894) 172-190; 201-232
- Enschedé, J.W., 'Het ontstaan van het Wien Neerlandsch bloed honderd jaar geleden' *Onze Eeuw* 16/4 (1916) 223-254
- [Eyck, P.N. van], 'Het Wilhelmus in de Universiteit te Gent en Colebranders "trouw" aan het "vaderland"', *Leiding* 2 (1931) 79-83
- Fredericq, P., *Marnix en zijne Nederlandsche geschriften* (Gent 1881)
- Gier, J. de, 'Het Wilhelmus: lied van twee vaderlanden', *Theologia reformata* 27 (1984) 98-117
- Grijp, L.P., 'Zingen in een kleine taal. De muzikale taalkeuze van Nederland', in: L.P. Grijp (red.), *Zingen in een kleine taal. De positie van het Nederlands in de muziek*. Thema-nummer *Volkskundig Bulletin* 21 (1995) 153-184
- Groen van Prinsterer, G., 'Het Wilhelmus-lied der xvie en het Nederlands volkslied der xixe eeuw', *Nederlandsche Stemmen* 4 (31 mei 1834) 7-8
- Hall, M.C., *Het leven en karakter van den Admiraal Jhr. Jan Hendrik van Kinsbergen* (Amsterdam 1841)
- Hans, D., *Het Wilhelmus van Nassouwe. De geschiedenis van een volkslied* (Leiden 1941)
- Hofman, E., *Nieuw licht op het Wilhelmus en zijn dichters* (Zoetermeer 1996)
- Huygens, G.W., *Hendrik Tollens. De dichter van de burgerij* (Rotterdam / Den Haag 1972)
- Klusen, E.A., *Johann Wilhelm Wilms und das Amsterdamer Musikleben (1772-1847)* (Buren 1975)
- Knippenberg, H.H., *Het 'Wien Neerlands bloed' en zijn dichter* (Helmond 1936)
- Krol, E.J., *De smaak der natie. Opvattingen over huiselijkheid in de Noord-Nederlandse poezie van 1800 tot 1840* (Hilversum 1997)
- Kuiper, E.T., en P. Leendertz (red.), *Het geuzenliedboek naar de oude drukken*. 2 delen (Zutphen 1924-25)
- Leendertz, P., *Het 'Wilhelmus van Nassouwe'* (Zutphen 1925)
- Maljaars, A., en S.J. Lenselink, *Het Wilhelmus. Een bibliografie* (Den Haag 1993)
- Nehlsen, E., *Wilhelmus von Nassauen. Studien zur Rezeption eines niederländischen Liedes im deutschsprachigen Raum vom 16. bis 20. Jahrhundert* (Munster 1993)
- Noske, F., 'Early sources of the Dutch National Anthem (1574-1626)' *Fontes artis musicae* 13 (1966) 87-94
- Postmus, J., 'De strijd om het Wilhelmus', in: J. Postmus, *Calvinistische vertoogen* (Zwolle 1906) 21-29
- Prud'homme van Reine, R.B., *Jan Hendrik van Kinsbergen 1735-1819. Admiraal en filantroop* (Amsterdam 1990)
- Reeser, E., *Een eeuw Nederlandse muziek* (Amsterdam 1950)
- Reest, R. van, *Dichterschap en profetie*. Deel II (Goes 1954)
- Reijen, P.W. van, *Vergleichende Studien zur Klaviervariationstechnik von Mozart und seinen Zeitgenossen*. Dissertatie Amsterdam (Buren 1988)
- Scheltema, J., 'Verhandeling over het lied Wilhelmus van Nassouwen', in: J. Scheltema, *Geschied- en letterkundig mengelwerk*. Deel III (Utrecht 1823) 174-197
- Schotel, G.D.J., *Gedachten over het oude volkslied Wilhelmus van Nassouwen en den vervaardiger van hetzelfde* (Leiden 1834)
- Smedt, M. de, 'Belgische opstand en Vlaamse beweging', in: M.A. Schenckveld-van der Dussen (red.), *Nederlandsche literatuur. Een geschiedenis* (Groningen 1993) 431-437
- Someren, R.H. van, *Over het volkslied Wilhelmus van Nassouwen* (Utrecht 1834)
- Vos, J., *De Spiegel der Volksziel. Volksliedbegrip en cultuurpolitiek engagement in het bijzonder in het socialistische en katholieke jeugdidealisme tijdens het interbellum*. Dissertatie Katholieke Universiteit Nijmegen (Nijmegen 1993)